

Jan Amos Komenský

Jan Amos Komenský, latinsky **Iohannes Amos Comenius**, (28. března 1592 jihovýchodní Morava – 15. listopadu 1670 Amsterdam) byl poslední biskup Jednoty bratrské a jeden z největších českých myslitelů. Během svého života si získal renomé především jako teoretik pedagogiky a autor mnoha spisů z tohoto oboru. Byl jediným tvůrcem originální, filosoficky ukotvené pedagogické soustavy v českých zemích, zabýval se všeobecnou teorií výchovy, didaktikou, vytvořil speciální metodiku výuky jazyků a sám sepsal originální učebnice.

Už za Komenského života si získaly mimořádnou oblibu jeho jazykové příručky *Janua linguarum reserata* (Dvěře jazyků otevřené, známé jako *Brána jazyků otevřená*) a *Orbis sensualium pictus* (Svět v obrazech). Komenský je považován za zakladatele moderní pedagogiky a vysloužil si přívlastek Učitel národů. Literární odkaz Jana Amose Komenského, který byl coby nekatolík nucen od roku 1628 působit v exilu, je velmi obsáhlý a různorodý. Psal latinsky i bohatou a působivou češtinou. Tvořil spisy encyklopedické a jeho ideálem byla pansofie (vševěda), objímající veškeré tehdejší vědění, zanechal však také díla teologická i teosofická, hymnologická i hymnografická či všenápravná (výchovná, ale přesahující rámec didaktiky). Do obecného povědomí se zapsal také jako autor nejslavnějšího česky psaného díla 17. století s názvem *Labyrint světa a ráj srdce*.

Jeho život

Místo jeho narození není známo. Jako pravděpodobná místa se uvádějí Uherský Brod (jak je uvedeno v Naardenu na náhrobní desce) nebo Nivnice (Komenský v některých dokumentech, hlavně v dobách svých univerzitních studií, připojoval k podpisu Nivnický, Nivanus, Nivnicensis). Občas se zmiňuje i Komňa (z čehož by mohl vzniknout přídomek Komenský, Comenius, jako jeho rodiště Komňu uváděli i někteří Komenského vrstevníci), odkud pocházela otcova rodina. Jisté je, že se narodil na Moravě a Moravu celý život považoval za svou vlast. Například *Clamores Eliae* (Křiky Eliášovy) z druhé poloviny šedesátých let dedikuje „Milé matce mé vlasti, zemi moravské, jeden z věrných synů jejich...“.

Jan žil s rodiči v Uherském Brodě (pocházel z měšťanské rodiny). Jeho otec Martin Segeš (orig. Szeges), byl významným členem Jednoty bratrské, jeho matkou byla Anna Chmelová. Po smrti rodičů a dvou ze čtyř sester (1604) se o něj starala jeho tetička ve Strážnici, kde začal studovat.

Roku 1608 začal studovat na latinské škole (gymnáziu) v Přerově, odkud v roce 1611 odešel na vysokou školu do Herbornu. Již při studiu začal pomáhat profesoru teologie a nejmladšímu členu profesorského sboru Johannu Heinrichu Alstedovi s pracemi na obecné encyklopedii. Sám pak začal psát dvě velká díla: *Poklad jazyka českého*, což měl být velký slovník, a dále encyklopedii *Divadlo veškerenstva věcí*. Tato díla nedokončil. Roku 1613 Jan navštívil Amsterdam, v té době vysoce rozvinuté město Evropy. Odtud se vypravil na univerzitu do Heidelbergu v Německu, kde ovšem strávil pouze jeden semestr. Poté se roku 1614 vrátil přes Prahu do Přerova, jako rektor latinské školy.

V roce 1616 byl vysvěcen na kazatele a následně odešel do Fulneku, kde působil jako rektor tamější školy a jako kazatel Jednoty bratrské. Ve Fulneku poznal i svou první ženu Magdalénu Vizovskou, která měla žít v Třebíči spolu se svým otcem, Komenský zde vykoupil věno své ženy v podobě domu na Jejkově. V této době psal spis *Listové do nebe*.

Po porážce stavovského povstání (1621) byl nucen opustit Fulnek a skrývat se na různých místech v Čechách a na Moravě, protože odmítal konvertovat ke katolictví. Po roce ukrývání (roku 1622) mu na mor zemřela žena a jeho dvě děti, které zůstaly ve Fulneku. Pod vlivem událostí psal filosofické spisy *Truchlivý*, *Hlubina bezpečnosti* a později *Labyrint světa a ráj srdce*. V roce 1624 začal Jan působit v Brandýse nad Orlicí, kde se seznámil se svou druhou ženou Marií Dorotou Cyrillovou, která opět pocházela z Třebíče (z rodu Jana Cyrila Třebíčského-Špalka), se kterou měl dcery Dorotu Kristinu, Alžbětu a Zuzanu a syna Daniela.

V roce 1628 odešel (spolu s rodinou) do exilu do polského Lešna, které se stalo centrem bratrské víry. Zpočátku doufal, že se brzy vrátí zpět do vlasti, proto psal česky. Začal psát učebnice a připravoval plán na zlepšení organizace školství, např. v díle *Navržení krátké o obnově škol v Království českém*. V Lešně byl zvolen biskupem a písařem, brzy se stal i zástupcem rektora gymnázia, což vedlo k jeho zájmu

o pedagogiku. V tomto období vznikla velká část jeho děl, především pak z oblasti pedagogiky jako např. *Česká didaktika*. Ta měla být původně součástí velkého díla, které chtěl nazvat *Ráj český*. Obsahem měla být teoretická, didaktická a praktická část, která by sloužila rodičům a učitelům. Napsal Velkou didaktiku, kterou později přepracoval do latinské podoby *Didactica magna* a začal pracovat na *Vševědě (Pansofii)*. Komenskému postupně jeho díla jako *Brána jazyků otevřená* a *Informatorium školy mateřské* zajistila věhlas po celé nekatolické Evropě. Byl zván na univerzity několika zemí, nabídky však odmítal. První významnou nabídku Jan přijal až roku 1641, kdy se rozhodl vyhovět pozvání anglického parlamentu na přednáškové turné, během něhož vystoupil i před Královskou akademií věd. V této době vyjádřil své myšlenky ve spise *Via lucis*. Kvůli zvyšujícímu se tlaku občanské války Komenský Anglii opustil, avšak zanedlouho dostal pozvání z řady dalších zemí. V tuto dobu si Jan uvědomil, že právě prostřednictvím těchto nabídek může rozšířit svůj vliv a své myšlenky.

Roku 1642 odešel přes Amsterdam do Švédska, kam byl pozván, aby vedl reformu tamního školství a napsal pro ni učebnice. Vznikl zde spis *Nejnovější metoda jazyků*. Kvůli rozporům s donátory i spolupracovníky nakonec učebnice požadované švédským kancléřem Komenský nevytvořil a to ani na nátlak ochránce Louise de Geera. Zato zde vznikla část *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. Roku 1648 se společně s těžce nemocnou manželkou vrátil zpět do Lešna, kde působil jako biskup. V Lešně jeho druhá žena 26. srpna zemřela a již o rok později se v Toruni oženil potřetí, tentokrát s o více než třicet let mladší Janou Gajusovou pocházející z Týna nad Vltavou. Když byl v roce 1648 uzavřen vestfálský mír a tím skončila třicetiletá válka, skončily též naděje českých exulantů na návrat do vlasti. Komenský se loučil s vlastní a církví spisem *Kšaft umírající matky jednoty bratrské*.

Roku 1651 přijal pozvání sedmihradského knížete Zikmunda Rákocziho do Šarišského Potoka, kde měl u jeho dvora organizovat reformu školství a pansofickou sedmiletou školu. Poprvé měl tedy možnost ověřit si své názory v praxi. Otevřeny byly ovšem jen 3 třídy, jež byly nazvány Vestibulum, Janua a Atrium. Pro své žáky vytvořil příručku *Pravidla mravů* a také zde vznikla učebnice *Svět v obrazech* a *Škola hrou*. Z ní Komenský s úspěchem předváděl, nakolik jsou děti schopné podat dramatický divadelní kus ve školním prostředí.

V letech 1654–1656 opět pobýval v Lešně, kde pracoval na *Pansofii*, vydal *Slovník české řeči* a *Slovník pansofických definic*. Roku 1654 Švédsko napadlo Polsko, avšak válka se nějakou dobu Lešnu vyhnula. V roce 1655 přišlo švédské vojsko k Lešnu a čeští a moravští bratři v čele s Janem Amosem Komenským "zachránili" Lešno před dobýváním Švédy otevřením městských bran. Komenský píše oslavnou řeč o švédském králi Karlu X. a čile se druzí se švédským velitelem Schichtlingem. 27. dubna 1656 ale začalo deset tisíc polských partyzánů město obléhat a při následném požáru přišel téměř o všechnu majetek i cenné rukopisy jako *Česko-latinský slovník*, na kterém pracoval prakticky celý život a který považoval za stěžejní dílo. Komenský musel kvůli kolaboraci se Švédy z Polska prchnout, jeho útěk je proveden na poslední chvíli a stěžím zachránil život. Přišel také o většinu *Pansofie* a *Metafyziky* a další díla. Tuto ztrátu nesl velice těžce a nikdy se z ní zcela nevzpamatoval. Na pozvání svého přítele Louise De Geera se již v roce 1656 uchýlil do Amsterdamu.

Konec svého života (14 let) strávil v holandském Amsterdamu v bytě na jedné z nejlepších ulic, kde se konečně mohl v klidu a pohodlí věnovat pracím všenápravným. Proto také odmítl profesuru na Amsterdamské akademii. Společníkem mu zde byl například Rembrandt van Rijn a se zhoršujícím se zdravím také čím dál častěji lékař Nicolaes (Mikuláš) Tulp (můžeme ho najít na Rembrandtově Anatomii dr. Tulpa). Jan se v této době aktivně účastnil mírových jednání anglicko-nizozemské války. V Amsterdamu byla vydána polovina z celého Komenského díla, například soubor 43 spisů pod názvem *Opera didactica omnia (Veškeré spisy didaktické)*, které se setkaly s velkým ohlasem, dále jednotlivé části *Všenápravy: Všeobecné probuzení, Všeobecné osvícení, Pansofie, Vševýchova* a *Všemluva* a menší díla jako *Jedno potřebné* (též *Jedno nezbytné*), které bývá považováno za závěť lidstvu. Navzdory usilovné práci a pomoci syna Daniela, zůstala mnohá díla více či méně nedokončena.

Zemřel po dlouhodobých zdravotních problémech, ve společnosti své ženy Jany, syna Daniela, přítele a lékaře Mikuláše Tulpa, 15. listopadu 1670. Byl pohřben v kostelíku v Naardenu.

Hlavní pedagogické názory

Vysoce oceňoval význam výchovy. Podle něj by žádné dítě nemělo být vyloučeno z výchovy, protože i to nejméně nadané dítě lze alespoň poněkud vychovat.

Výchova dítěte má podle něj tři hlavní cíle:

- poznat sebe a svět – vzdělání ve vědách, uměních a řemeslech
- ovládnout sebe – výchova mravní
- povznést se k Bohu – výchova náboženská

Klade důraz na význam kázně. Odmítá tělesné tresty za neznalost, ale za porušení kázně je připouští.

Ve svých spisech navrhoval Komenský tuto školskou organizaci:

- **od narození do 6 let** má být dítě vychovááno doma. Obsah výuky stanovil v příručce pro rodiče *Informatorium školy mateřské*
- **od 6 do 12 let** navštěvují děti školu **obecnou**, která by měla být v každém městě i vesnici. Škola je pro chlapce i dívky. Vyučuje se čtení, psaní, počítání, náboženství, reálie (učení o přírodě a společnosti), zpěv, ruční práce. Vyučování probíhá vždy dvě hodiny dopoledne a odpoledne.
- **od 12 do 18** má mládež navštěvovat školu **latinskou**, která by měla být v každém městě. Základem vzdělání je sedmero svobodných učen (gramatika, rétorika, dialektika, aritmetika, geometrie, astronomie a múzika), přírodní vědy, zeměpis, dějepis, matematika a jazyky jako latina a řečtina. Komenský ovšem doporučuje i jiný jazyk, aby se každý dorozuměl se svými sousedy (němčina).
- **od 18 do 24 let** slouží ke vzdělávání **akademie**, která by měla být v každé zemi. Jde o vysokou školu, kde by se studovalo bohosloví, práva nebo medicína. Důležité je i vzdělání náboženské a filosofické. Vysokou školu nazývá akademie, univerzity byly katolické, chtěl je tedy odlišit od protestantských.

Po ukončení vzdělávání by měl člověk cestovat. Zdůrazňoval, že vzdělávání nikdy nekončí, že je neustálé.

Poprvé definoval pojem školní rok, školní prázdniny a školní týden. Ve třídách by měli být žáci stejného věku a stejné úrovně znalostí. Pokud je ve třídě větší počet žáků, doporučuje pro učitele pomocníka (ve třídách bývalo 80 až 100 žáků). Každá třída by měla mít svou místnost pro výuku, každý žák by měl mít učebnice, učitelé by měli mít poznámky, jak s učebnicí pracovat.

Při výuce samé aplikoval Komenský tyto zásady:

- zásada názornosti – přímá žákova zkušenost
- zásada systematickosti a soustavnosti – učivo by na sebe mělo navazovat, nejen v jednotlivých předmětech, ale i mezi nimi. Je třeba zajistit soustavný vzdělávací režim
- zásada aktivity – žáci by měli své poznatky získávat vlastními zkušenostmi, využívat je v praxi
- zásada trvalosti – je třeba soustavně učivo opakovat
- zásada přiměřenosti – učitel by měl vycházet z věkových a individuálních schopností dětí

Stanovuje obecně platné vyučovací zásady:

1. Učit se musí od mládí.
2. Povinná školní docházka (chytří, hloupí, chudí, bohatí, ...).
3. Názorné vyučování.
4. Nutnost určitého stupně vzdělání, horlivost.
5. Přiměřenost látky k věku.
6. Vše převádět do praxe.
7. Vyučovat od jednoduššího ke složitějšímu.
8. Nutnost stálého opakování.
9. Žák má být současně učitelem.

Děti dělí podle nadání:

1. bystré, dělají radost
2. bystré, líné
3. bystré, vzpurné
4. s nedostatkem bystré mysli
5. s nedostatkem bystré mysli, líné
6. s nedostatkem bystré mysli, vzpurné

Rodiče a učitel mají být vhodným příkladem pro dítě a vést jej ke správné životosprávě. Doporučuje vhodnou stravu, střídání práce s odpočinkem, dostatek spánku (8 hodin) a péči o hygienu těla. Jan Amos Komenský vytvořil celou řadu spisů z mnoha oborů, psal především česky, latinsky a německy.

Hlavním dílem je *Didactica magna* (Velká didaktika), v níž shrnul své pedagogické názory formou traktátu. Další pedagogické knihy:

- *Informatorium školy mateřské* – rady matkám k výchově dětí před školou.
- *Dvěře jazyků otevřené* – latinsky, pojednání o důležitosti jazyků a jak se jim učit.
- *Nejnovější metoda jazyků* – teorie jazykového vyučování.
- *Škola na jevišti* – pedagogické školské drama.
- *De studii pansophici impedimentis*. Dostupné online
- *Schola Pansophica* (1650) – navrhuje mimo jiné, aby žáci latinské školy alespoň jednu hodinu týdně četli současné noviny; zavedl tedy jako první média do výuky.
- *Theatrum universitatis rerum (Divadlo světa)* – spis o důležitosti vzdělání (latinsky).
- *Navržený krátké o obnovení škol v Království Českém* – návrh školské reformy
- *Analytická didaktika* – analyticky, krok za krokem, vysvětleny základy pedagogické didaktiky. Komenský pečlivě dodržuje, aby jeden bod navazoval na druhý, aby své poučky dokazoval jednu z druhé.

Filosofie, teologie, jazykověda

Nejpodstatnější částí jeho díla jsou spisy teologické a filosofické, hluboce ovlivněné věroukou Jednoty bratrské. Tyto spisy jsou v mnohém autobiografické nebo jsou inspirovány událostmi z Komenského života. Hlavním dílem filosofickým je *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských).

Jeho díla mají pro svůj vytrýbený jazyk mimořádnou literární hodnotu a patří k vrcholným dílům české literatury (zejména filozofická alegorie Labyrint světa a ráj srdce).

- *Listové do nebe* – Fiktivní dopisy chudých ke Kristu, stěžují si na bohaté. Kristus je utěšuje a kárá bohaté, všechny nabádá, aby zůstali poslušni božích zákonů.
- *Truchlivý* – Zamyšlení nad rozporem rozumu a víry. Napsal je po smrti své první ženy a dětí.
- *Via lucis* (Cesta světla) – Zabývá se zde pansofií (vševědou). Byl toho názoru, že když u lidu zmizí nevědomost, války ustanou. Aby došlo k nápravě lidstva, vládnout by měl sbor mudrců.
- *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*
- *Hlubina bezpečnosti* – Čím více se člověk vzdaluje od Boha, tím větší je jeho beznaděj.
- *Kancionál* – Sborník duchovních písní, české žalmy.
- *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* – Vyjadřuje víru, že se odkazu Jednoty ujme český a moravský lid. Postava matky je symbolem Jednoty bratrské, která je odsouzena k zániku, ale matka ve své závěti odkazuje hlavní myšlenky příštím generacím. (*kšaft* = závěť).
- *Labyrint světa a ráj srdce* – alegorický příběh. Vypravěč se ocitá v okrouhlém městě uprostřed nicoty, alegoricky představující svět. Jeho průvodci Všeživ, Všudybud a Mámení mu líčí krásy dobře jdoucího světa, poutník však vidí jen klam, marnost, faleš, bídu a smrt. Chce odtud utéci, ale nemá kam. Východisko ze zmatků tohoto světa nachází v otevření svého srdce, aby do něj mohl vstoupit Ježíš Kristus.
- *Pokračování v bratrském napomínání* – Vlastní životopis.
- *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (Obecná porada o nápravě věcí lidských)
- *Letzte Posaun Uber Deutschlandt*, Amsterdam: Roy, 1663
- *O poezii české* – Snaha obrodit poezii znovuzavedením časoměrného verše, který sám užíval.
- *Moudrost starých Čechů* – Sbírká starých pořekadel a přísloví (asi 2000).
- *Poklad jazyka českého* – Podrobný slovník všech českých slov. Měla být vysvětlena i gramatika. Chtěl zachytit i nespisovná, nářeční a přejatá slova. Materiál sbíral celý život. Slovník se nedochoval.
- *Grammatica latina* – latinsky, učebnice latiny
- *Orbis pictus* (*Svět v obrazech*) – původně učebnice latiny, později i jiných jazyků.